

Szerkeszti: asztal

E számunk illusztrációit a 44. Vásárhelyi Őszi Tárlat anyagából válogattuk. A kiállítás a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumban november 23-ig tekinthető meg.

*

A Makói Múzeum Füzetei sorozatban József Attila kiszombori versesfüzetének hasonmás kiadása jelent meg. Az 1922 júliusától szeptemberéig Kiszomboron és Makón írt versekhez Stoll Béla és Tóth Ferenc írt kísérőtanulmányt.

*

Néhány szerzőnkéről. JUNG KÁROLY költő, műfordító és néprajzkutató Újvidéken él, versével Koncz Istvántól, a nemrég elhunyt kiváló vajdasági magyar költőtől búcsúzunk. LÁSZLÓ NOÉMI a legifjabb erdélyi költőnemzedék egyik tehetséges tagja, Kolozsvárott él, Nonó címmel jelent meg verseskötete 1995-ben. VÖRÖS ISTVÁN költő, műfordító, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen cseh irodalmat tanít. CSEJTEI DEZSŐ a JATE Filozófia Tanszékének vezetője, JUHÁSZ ANIKÓ költő, filozófus, a szegedi orvosegyetemen tanít. (Spengler A Nyugat alkonya c. műve az ő fordításukban jelent meg 1994-ben.) FÖLDESI FERENC a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium nyugalmazott igazgatója. ZIMONYI ZOLTÁN irodalomtörténész az Orpheus c. folyóirat főszerkesztője. KOVÁCS SÁNDOR IVÁN az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének professzora.

Decemberi számunk tartalmából:

BERTÓK LÁSZLÓ, KISS ANNA, VERESS MIKLÓS versei

DARVASI LÁSZLÓ regénye, KOLOZSI LÁSZLÓ novellája

Új regénykorszak?

(KIBÉDI VARGA ÁRON, KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN hozzászólása)

Kass János köszöntése

József Attila-tanulmányok

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

1997. NOVEMBER

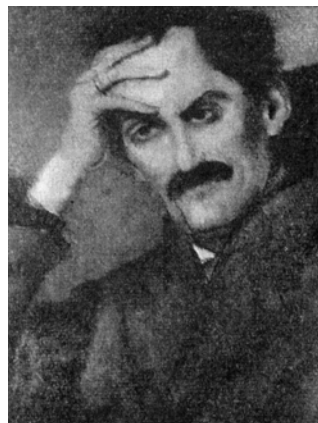
47. SZÁM

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

„Ki titkaidat tudtam”

BABITS MIHÁLY: JÓNÁS KÖNYVE

Kötetben soha meg nem jelent nekrológiájában – többek között – azon töpreng Sőtér István, hogyan lett Babits poeta doctussá s szellemének frissességében látja a magyarázatot, mint írja: „Mohón szívta magába az újat, szívesen gazdagította vagyonát s lett, ha kellett, *tanítványainak tanítványa*.” Példaként pedig – nem véletlenül – éppen Illyést emeli ki, s azt mondja, Babits volt az, aki „felfedezte az új népies irodalmat, s akik szemére vetik, hogy irodalomtörténetében nem jutott hely a primitív, népi eposzoknak, ne feledkezzenek meg a lelkesedésről, mellyel Illyés Gyulát fogadta. A *Három öreg* költőjében Babits azzal a *hagyománnyal lépett új kapcsolatra*, mely egyik mintaképe, Arany Jánosnak ihletője volt. De Illyés is az ő oldala mellől tekintett át Nyugat felé s a tanítványban így új testet öltött magyarság és európaiság egyensúlya, a legritkább és leggazdagabb erény, mellyel magyar költő dicsekedhetik. »Aki igazán és mélyen önmaga tud lenni, az mindenkivel testvér« – írta egy helyütt, s ezzel elárulta humanizmusának, örök frissességének titkát. S ez lesz mindig az egyedüli ösvény is, mely hozzá elvezet”.¹ Fölmerülhet bennünk a kérdés, vajon Illyés is tudta-tudhatta-e, hogy mestere egyúttal tanítványa is volt, legalábbis abban, hogy a *Jónás könyvét* éppen elbeszélő költemény formájában fogalmazta meg. Ezt legfeljebb érezhette Illyés, annyi bizonyos, hogy majd 1945-ben a *Hősökről beszélék* budapesti kiadását Babitsnak ajánlja, s azt is tudjuk, hogy 1941-ben az általa szerkesztett *Babits Emlékkönyvbe* írt dolgozatában épp a *Jónás könyve* megírásának körülményeire emlékezik: „...ő, a csodálatos egység teremtetője, személyében ő is merő

BABITS MIHÁLY
(1883–1941)

*Jónás harca morális harc
Isten és Ninive, a két
hatalom között. Példája azt
mutatja, hogy a két
hatalom közt tönkremenni
nem akaró, de nem az
előírt, hanem a maga által
értelmesnek ítélt utat
választó embernek a
humanizmussal kell
találkoznia ahhoz, hogy
megmeneküljön.*

ellentmondás volt. A mű teljességéhez talán épp ez kellett. Iszonyú szenvedésen ment át emiatt is, de volt része szinte emberfeletti mulatságban is. Meghatva olvasom az ismertetéseket a Jónás tragikus fennköltségéről, magam is annak érzem. Ő ezt a művét betegségében is, föl-fölszisszenve is, elejétől végéig nevetve írta, őszinte szívvel mulatva és gúnyolódva mindenben, különösen azon a képtelen tökön! Ma sem tudom, mit jelentett számára a vallás. – Van Isten? – kérdeztem tőle egyszer. – Az már nem a mi gondunk! – felelte. Akár a mű terve. Hál Istennek! – tette hozzá mosolyogva. Utolsó esztergomi látogatásomat egy időre az szakította félbe, hogy épp akkor gyónt meg.² Ezek a kérdések is szerepet játszanak Babits elbeszélő költeményének megszületésében, mint ahogy abban is, hogy vajon miért éppen e hűtlen próféta históriája ragadta meg Babits figyelmét.

Jónás az egyetlen próféta a *Bibliában*, aki szembeszállva az isteni akarattal megpróbál kitérni küldetése elől. A *Jónás imája* szerint a költő saját önarcképét rajzolta meg az Úr követének alakjában, a költemény hangja azonban személytelen, az elbeszélőnek sikerül bizonyos távolságot kialakítania és fenntartania a szereplőkkel, mindenekelőtt éppen Jónással szemben: a külső nézőpontot egyrészt a szándékosan archaizáló, egyes szám harmadik személyű előadásmóddal, másrészt a humor és irónia eszközeivel éri el. Lehetséges olyan értelmezés – mint Kálmán Máriaé –, amely szerint Babitsot nem a beszélő próféták érdeklik, hanem az anti-próféta, az egyetlen, a legkülönösebb, aki megtagadja az ige hirdetését, illetve a konok próféta, aki – Rónay László szerint – a maga igazának tudatában Istennel is szembefordul, és kimondja a nagy vádat, hogy hazudott. Ebben a mítikus keretben voltaképp csak újrafogalmazza a *Ha nem vagy ellenállás...* paradigmaticus sorait:

*Mert semmi vagy, ha nem vagy ellenállás.
Vigyázz, ne fujjon rajtad át a szél!
Őrizzed árnyékodban szent, komoly
s nyugodt dolgok biztos lélegzetét.*

*Úgy élj, hogy lelked is test legyen!
Fordíts háttal a politikus vénnek
karának, s szögezz mellet a bolond
fiatalok gyanakvó seregének.*

„A hagyományokhoz hű, azokba gyökérsző szellem konok ellenállásának képét Jónás alakjában voltaképp önmagára alkalmazza a költő. Pontosan tudja, és a Jónással beszélő Istennel el is mondatja: Egy ugyancsak kiadatlan, 1936 őszén írt versben, a *Jön, hozzám nyul, kezemen szorit...* kezdetűben ugyanezt a gondolatot így fogalmazza meg.” Hasonló példával él Rába György is, amikor arra utal, hogy Ninive, mint a civilizáció önpusztításba forduló víziója, megjelent már az *Elza pilóta* negatív utópiájában, „ebben az »örök háború« korát rémálmodó, a keserűen »tökéletes társadalomnak« gúnyolt, rettenetes falansztert előre vetítő történetben, majd Babits az *Isten és az ördög ...* dürieri lidércnyomását élte át”.³ Más megközelítés szerint a történetből kifejezetten a tragikus vonatkozások emelkednek ki, a költő ezeket érzi magára érvényesnek⁴; az bizonyos, hogy Babits nem az Úr könyvét, hanem Jónásét írta meg, azét a Jónásét, aki ember-

közelből és közelbe lát, nem istentávtól, éppen ezért elképzelhető, hogy alakjában a modern irodalom egyik lényeges témájáról, az időben, saját korában értetlenül álló, onnan kihulló emberről van szó, amely a *Toldi estéje* óta a mi irodalmunknak is örök aktuális témája.⁵ Babits elbeszélő költeményében Illyés hatásán túl – feltételezésem szerint – Nietzsche, Bergson és Benda is ott munkál, azaz az életmű végén írt vers témája valóban már jóval korábban érlelődik, s logikusan illeszkedik a katolikus költő magatartásába, a megváltó szenvedés életerzésébe csakúgy, mint a bűnössé torzult szabad akarat vizsgálatába.

Jónás alakját számosan választották korábban is, mind a világirodalomban, mind a magyar irodalomban, ezeket gyűjtötte egybe Fáy Attila *A Jónás-téma a világirodalomban* című értekezése. A magyar előzmények közül többről tud a szerző, így például az akár közvetlen mintának is tekinthető *Ninive pusztulása* című Ambrus Zoltán-műről, de bővíthető is a sor Arany János *Próféta-lomb* című szösszenetével, amely egyébként csak ennyi: „Monda pedig az Úr választott hívének: / Menj, hirdess végromlást a nagy Ninivének.” Nem ismeri a mű cselekményének legrégebb magyar irodalomtörténeti előképét, a XVI. századi prédikátor, Batizi András példázatát (*Jónás prófétának története*, 1541) sem, ugyanakkor kiemeli Fáy Attila⁶ is, hogy a kortársak közül a tengerbe vetett próféta példájából merített erőt a halál színe előtt az »új reformáció keresztelő Jánosa«, Dietrich Bonhoeffer, német evangélikus teológus. *Jona* című mindössze négy versszakos költeményét 1944 szeptemberében írta a Wehrmacht katonai vizsgálati fogházában, a Berlin melletti Tegelben. Fél év múlva, egy hónappal a német haderő teljes kapitulációja előtt, felakasztották. Babits azonban különös helyet foglal el közöttük, ugyanis a próféta válogatott reakciói helyett a teljes történetet verseli meg. A Babitsot megillető különös hely azzal is bizonyítható, ha nyomon követjük a *Jónás könyve* motívumainak és költői magatartásának korábbi formáit.

Babits *Keresztül-kasul az életemen* című önéletrajzi kötetében azt vallotta, hogy a világháború fordulópontot jelentett az életében, s való igaz ez úgy is, hogy ettől kezdve lopódzott be költészetébe a csönd. A *Nyugalanság völgye* (1917–1920) nyitóversét, az *Előszót* így kezdi: „Egyszerű megint a versem.” Ez a mű nem más, mint az egyszerűség és a csönd utáni vágyakozás: „...mert minden zaj tályog és csúf nyavalya / a Csöndnek testén”. A költő nem arisztokratizmusba, nem antik álarcok mögé bújik, hanem a csöndbe menekül, a természet ritmusához-üteméhez mérhető költészetről álmodik: „ – ó, ha lankatag énekemet / ilyen egyszerűsége hangolhatnám, hogy ha egy drága barát / meghallgatná egy este, nem tudná, szavakat hall-e, vagy a saját / szívét dobogni, vagy a szférák zenéjét, vagy engemet”. Az ilyen csönd iránti vágyakozás szükségzerűen előzi meg a szavak megtalálását, úgy, ahogy azt később majd Pilinszky megfogalmazza: „Mindez azt is jelenti, hogy a beszéd véghetetlenül több is, mint a szigorúan filológiai értelemben vett nyelvi kifejezésformák. A világ is *beszél*, csak meg kell hallanunk a szavát. Sőt: ezzel kezdődik minden beszéd. Hallgatással. Meghallgatással. Tehát újra csak: nyitottsággal, vagyis szeretettel.”⁷ Ugyanebben a kötetben olvasható *Az óriások költögetése*, mely szerint az önzés szülte közöny verstelenségbe taszítja a költőt: „...és lelkem üres hangszerláda, mely zenés lemeze híján / csak prózai csikorgásokat ad”, e fullasztó közegben nem maradhat a költő, Babits szabadulásért kiált: isteni látásért és isteni szeretetért, maga mögött hagyva immár a természet ritmusára járó költészetet is: „Mit érdekel engem a rím már? vidéki csöndes alkonyatok / ríme, se városi

rím, gépkocsi-tülkölés ríme, / jaj, mit segít rajtam?” Az „isteni látás” szomjazása újabb lépés a prófétai út felé, jelezve, hogy e versek a világ változásaiban önnön változásait figyelő, saját költészetének helyét kereső, a csönd felé mozduló költői szubjektumot mutatják, a *Sziget és tenger* (1921–1924) versei, köztük a *Régen elzengtek Sappho napjai* már egy másfajta csöndet, a kor másfajta kérdéseit s velük a líra másfajta egyetemes válaszait mutatják: „Önző a világ: / csak közös inség, közös láz, közös / zavar dadog, – a többi csönd s magány.” A modern kor, a huszadik század eseményeiben gyökerező egyéni kétségek megszülik a szólás kétségének filozófiáját: „A fáradt, modern fajhoz tartozol / és már nem is tudsz a dolgokra gondolni. / Szók zsonganak, a dolgokat eltakarják...” (*Egyfajta kultúra*). A világsors meghatározza a költői sorsot, a világválság magával hozza a versválságot. „Szomorú világ ez! s a vers oly riadva muzsikál / mint cigány a siralomházban.” – írja *Cigány a siralomházban* című versében, mely Vörösmarty *A vén cigány* című késői művére alludál. Babits e kései Vörösmartyról szólva mintha önmagáról, saját koráról alkotna ítéletet: „Ő magán viseli régi évszázadának nyomain túl, ennek a rettenetes negyedszázadnak jegyét is. Mintha ő is keresztülment volna a világháború és az emberiség minden válságán, amit mi késői olvasók megéltünk. Arca mindjobban kezd hasonlítani ahhoz az arcképhez, amelyet Gyulai sohasem mert meglátni és hitelesíteni. A *vén cigány* arca, aki túl van már minden zenék és borok mámorán, már nem is maga beszél, hagyja a világot beszélni, és jól tudja, hogy a világ énekének refrénje: *Nincsen remény!*”⁸

Babits a hallgatás egyéni okait megpróbálja egyetemes okokkal fedni, de pozíciója a szembehelyezkedés kell legyen, s ehhez előbb önmagával kell szembenéznie, s le kell számolnia mindazzal, ami nem a prófétai célt szolgálja: a *Versenyt az esztendőkkkel* kötet (1934) már az új feladatokra vállalkozó, az új szereppel szembesülő költőt mutatja, mint mindjárt maga a nyitóvers is, a *Mint a kutya silány házában*, mely már csak a „régizsárga busz hagyatékának” tekinti az egykori versek „cafrangjait, szalagjait és sallangjait”, melyeket az újonnan feltoluló szavak levetnek magukról, noha meztelességük így még dadogás és botorkálás csak. De ezek a szavak már így is, mégis megtisztító erejűek, a prófétai szó előhírnökei, s kényszerű kikívánczolásuk a költőt is átformálja, mert a költő nem tehet mást, mint engedelmeskedik az igazságot formáló szavak parancsának, s az igazság hirdetőjévé lesz. Mint Simone Weil mondta: „Zseni az, aki szereti az igazságot, még akkor is, ha nem jutna tovább a pusztá dadogásnál.”⁹ S Babits vállalta is a prófétaköltő nemzeti szerepét (ezt várták is tőle, különösen Illyés), még ha ez alkatától idegen volt is, maga mögött hagyta a makacs versbemenekülést, a „holtprófétának hegyet emelő” egykori szavakat, formákat, mert ahogyan a *Jónás könyvéből* tudjuk, a próféta nem bújhat el többé, hallgatnia kell a „nagy szóra”, és saját szavait alá kell rendelnie ennek, s ehhez kell megteremtenie a csöndet.

A világot megítélő magatartás nem volt idegen a fiatal Babitstól, de mindig elzárkózással járt együtt, Kosztolányiról írott emlékező esszéjében ezt így fogalmazta meg: „arisztokratizmusunk különbözött: én mindent az egyén erejére és érdemére akartam építeni. Toronybavonulásom egyúttal ítéletet jelentett a logikátlan és csúnya világgal szemben. Bíró fia voltam s véremben volt az ítélkezés; sohasem tudtam belenyugodni abba, amit eszem vagy igazságérzetem nem szentesített ... Enyém a szenvedélyes és intellektuális; aki pártállást vállal és ítélkezik, matematikai rendbe szeretné szorítani

a zűrzavart, s minden igazságtalanság felháborodással tölti el...¹⁰ A toronyba vonulás azonban nem illik a próféta szerepéhez, ezt a konfliktust Babits is jelzi, ki kell állnia a világ elé, akkor is, ha pedig elbújni vágya: „És kiállítottál / világ elé, magasba, s ajkaimra / oly szöveget adtál, hogy álmodva sem / mondtam volna ki nélküled.../ Ne keress, hadd csavarjam újra sértett / lelkem köré a puha nyugalom óvó kendőit” (*Fáradtság*). Babitsot a csönd felé taszítja betegsége is, ez az, ami végképp „megtöri” az isteni paranccsal dacoló költőt: betegsége alázatot és gyermekséget szül benne. E gyermeki alázat nélkül a költő csak dacos próféta lehet. (Gondoljunk csak Jézus szavaira: „Bizony mondom néktek, ha meg nem tértek, és olyanok nem lesztek, mint a kisgyermek, semmiképpen nem mentek be a mennyeknek országába.”¹¹)

Babits kísérletet is tesz rá, hogy szavait az Úr szavaira cserélje: „Most beteg a testem. A földi / vágyak messze nagyon... / Mint ropogó csontok a máglyán, / heverek forró ágyamon. // Barátaim elhagytak engem: / egyedül maradtam már. / Lelkemet kiüritettem, / mint aki nagyobb vendéget vár /.../ Nem az énekes szüli a dalt: / a dal szüli énekesét. / Lobbanj föl, új dal, te mindenható! / Szülj engem újra, te csodaszép!” (*Mint forró csontok a máglyán*). A *Verseny az esztendőkkel* kötet után írt *Újabb versei* elé odaírta: „Most más költő leszek”. S valóban, a betegség és a halál nyomasztó közelségében a versek megtörték és lemondók, Babits tragédiája, hogy mire az odaszánás elkerülhetetlenségének bizonyossága megszületett benne, ereje megtört a betegségben, halála előtt azonban megírta prófétai küzdelmének történetét, a *Jónás könyvét*, melyben, mint önvallomásban, megtisztul, erről tesz bizonyosságot a mű formai letisztultsága, szigorú kiérleltsége, s a bibliai szövegből való merítés is (példa erre az, hogy Babits is, az eredetihez hasonlóan négy részben írja meg a történetet). Sőtér István is ezt tartotta fontosnak Babits versmondatóban: „A szó visszanyerte ősi, tanító-hirdető hatalmát, s a rakoncátlan vers engedelmes szolgává lett, a Tan, az Ige szolgájává, amely alkotóját is boldog bilincseiben tartja.” Igazából ez az azonosságtudat csak a *Jónás imájában*, ebben a – Rába György szavaival – palinódiában, epilógusban valósul meg, az ima „úgy illeszkedik az elbeszélő költeményhez, mint Babits legkedvesebb, maga fordította Shakespeare-drámájának, *A vihar*nak Prospero szájába adott epilógusa az előzményekhez. Azonos a beszédhelyzet, mely az eseményeknek s a beszélőnek mint főszereplőnek öntükrözése; azonos az elégikus önarcképfestő magatartás s a befejező mozzanatnak mint végső búcsúnak a fölfogása. Babits nemzedéktársai jól tudták, milyen személyes ráhangoltság készítette Babitsot már annak idején *A vihar* fordítására, ahogy az alcím jelzi, *Prospero szigetén* címmel írt hozzá köszöntő verset 1921-ben költőbarátja, Tóth Árpád. A távoli minta analógiája, ahogy a számadás és búcsú szituációjában a költő levonja arcáról Jónás maszkját, arra jogosít, hogy önnön lelkiismeretvizsgálatának és saját küldetésvállalása belső drámájának értelmezzük elbeszélő költeményét, még akkor is, ha eleinte valóban csak mulatsággal kezdte írni”.¹² A *Jónás imájában* a költő már valóban késznek látszik legfőbb kincseit, szavait is átadni az Istennek. A költőnek belső szükséglete lesz az elhallgatás, késznek kell lennie arra, hogy a világ hiábavaló beszédeit elhagyja, s a csöndben lassan formálni kezdje az isteni mértékkel mért, új szavakat:

*Óh bár adna a Gazda patakom
sodrának medret, biztos utakon
vinni tenger felé, bár verseim*

csücskére Tőle volna szabva rím
előre kész, s mely itt áll polcomon,
szent Bibliája lenne verstanom

...

s szavaim hibátlan
hadsorba állván, mint Ó sugja, bátran
szólhassak s mint rossz gégéből telik
és ne fáradjak bele estelig
vagy még az égi és ninivei hatalmak
engedik hogy beszéljek s meg ne haljak

Amit nyomon követtünk, az egyik lehetséges útja a *Jónás könyve* születésének, de tudjuk, hogy az elbeszélő költemény motívumai más módon is jelen vannak korábbi költészetében, mint például a megfutamodás, az Isten elől való menekvés. A *Psychoanalysis Christiana* a bennünk rejlő menekülvágy relativizmusát és hiábavalóságát mondja: „Óh jaj, hova bujhatsz, te magadnak-réme, / amikor magad vagy az Ítéelő kéme?!” Már egyértelműen Jónás gondolkodására mutat előre *Az elbocsátott vad*: „Mégis érzem, valaki néz rám, / visz, őriz, ezer baj között, / de nem hagy nyugton, bajt idéz rám, / mihelyt gőgömben renyhülök. // Ez a valaki talán az Isten, / akitől bujni hasztalan.” Ezekkel szemben pedig ott a feladatát hőiesen, büszkén teljesítő ember képe (*Isten gyertyája, Mint a kutya silány házában*).

A Jónás-téma gondolatcsírát azonban Babits néhány prózai alkotásában, esszéjében, tanulmányában is ott találjuk. 1928-ban a *Nyugatban* mutatta be hosszú tanulmányban Julien Benda *Az Írástudók árulása* című könyvét, amellyel vitája is volt ugyan, de óriási hatással volt rá. Olyan kérdésekre keres és látszik választ találni, mint hogy kit tekinthetünk írástudónak, kiteríthet-e feladata elől a Szellem embere, miben áll küldetésének lényege s mi módon kell, lehet a felsőbb hatalom – az Isten, a lelkiismeret – üzenetét közvetíteni. Úgy gondolom, a *Jónás könyve* bibliai parafrázisának gyökereit – többek között – e tanulmányban lelhetjük. Az írástudó Benda-i meghatározása a következőképpen hangzik: „Az embernek ama rendje, amely bizonyos mértékig a fék szerepét töltötte be a többiekénél; e névvel illetvén mindazokat, akik lényegileg nem praktikus célokat követnek, örömeiket nem anyagi javak birtoklásában lelik, mondván: »Az én királyságom nem erről a világról való.«”¹³ Az írástudók Babits megfogalmazásában (s most gondoljunk az 1928. decemberében, a Zeneakadémián tartott Fiala költők előadóján elhangzott bevezetőjének idemutató gondolatmenetére is!) „hű katonái az Életnek, és időleges alakulatainak s mégis hű katonái egyúttal annak az időtlen és egyetemes tábornak is, melynek zászlajára az Igazság van írva, s mely nem ismer kisebb vezért az Istennél, ki maga az örök és mindenütt egy az Igazság”.¹⁴

E kritériumoknak Jónás is megfelel, de kiválasztottság-tudatával kezdetben képtelen azonosulni: súlyos tehernek érzi, melytől mindenáron szabadulni akar. Vajon árulónak kell-e tekintenünk gyáva megfutamodásáért vagy egyszerűen csak gyenge, szerencsétlen embernek, akin megvetés helyett csak szánakozni lehet és mosolyogni? Benda gondolatmenetét követve Babits így ír az írástudó feladatáról: „Ha az emberiség haladása automatikusan biztosítva volna a Történet szelleme által: alig volna szükség az igazi Írástudó szerepére, aki éppen a Kor ellenőrzője és az Igazság nyilvántartója.”

A hangsúly tehát az ellenőrzésen és az igazság nyilvántartásán van, de ki fogadja szívesen – még ha Isten követetőől származik is – a dorgálást? Jónás tökéletesen tisztában van a próféta-szerep vállalásának esetleges következményeivel (például a megkövezés), ezért fél kezdetben a város lakóitól. Szembesítsük Jónást a tanulmánnyal: „Az áruló írástudó nem avval lesz árulóvá, ha lába nem megy egyenesen a Csillag felé, melyre ujjja mutat. Az árulást akkor követi el, ha nem is mutat többé a csillagra. Léptei magányügyek; de szavaiért és útjelzéséért felelős a világnak, melynek kalauzává szegődött.”¹⁵ Erdemes talán megjegyezni, hogy ez az a pont, ahol a fenomenológia legjelentősebb magyar képviselője, Szilasi Vilmos vitázott Babits, illetve Benda gondolkodásával, szerinte ugyanis csak az beszél az írástudók árulásáról, aki a racionalisztikus-idealista hagyományok hatására az abszolút igazságot, az örök igazságot kéri számon az értelmiségtől. Szilasi szerint az írástudó „a tények szabad lehetőségeiben él”, s akkor „áruló, ha e szabadságról lemond”, azt viszont készséggel ismerte el, hogy a szabad írástudónak „nincs csillaga, mely előtt leboruljon”, és ez azt is jelenti, hogy „nem csillag neki a lámpa, melyet egy könnyen elkészülő kor előtte felgyújtott”.

(Az írástudók árulása, illetve felelőssége kérdésének újrafelvetésével, annak fokozott aktualitását volt hivatott bizonyítani *A kor lelke* című kötet, melynek szerkesztői így vallottak: „saját korunk lelkét akarjuk jobban ismerni-érteni, válaszainkkal a jövő felé keresünk kilátást – és persze a hagyományainkhoz fordulunk, nemcsak a kötetben megidézettekhez, hanem az ő koruk lelkéhez is, ezeknek az írástudóknak a szorongásához, dühéhez, vágyához, nekirugaszkodásához.” Schöpflin szerint Babits az írástudók „feladatául az időhöz és érdekhez nem kötött Igazság és Erkölc szolgálatát jelöli meg, amely nem kerülhet összeütközésbe a haza vagy a nemzet szolgálatával”. A kötetben megszólaltatott értelmiségiek korunk válságáról, a „véglény-emberiség” beszűkült életlehetőségeiről – Lányi András, Karátson Gábor – szólnak vagy épp arról, hogy az utóbbi években „szinte látható, amint a Szó elnémul, sok beszéd kíséretében” (Ballassa Péter), illetve mintegy feladat-kijelölésként az írástudók autonómiájáról (Poszler György), az értelmi ember felelősségéről (Németh G. Béla) nyilatkoznak.)¹⁶

Akárhogy is, a fentiek szerint feltétlenül árulónak, ál-prófétának minősülne az elbeszélő költemény első részének feladatát nem teljesítő Jónása, aki maga is szenved a bűntudattól, amely elől nincs menekvés, de képes a változásra, mert belátja, hogy a hazugságba vagy hallgatásba menekülés zsákutca: „...aki éltét hazugságba veszi, / a boldogságtól magát elrekeszti.” Ahhoz azonban, hogy ezt megértse, kemény próbát kell kiállnia: a Cethal gyomrában szembesül először igazán önmagával, tökéletesen izolálva az emberektől, magányban, sötétségben, segítséget nem remélve, s itt lesz végre képes azonosulni a feladattal, az Urba és önmagába vetett hite legyőzi kétségeit. Mit jelentett Babitsnak a hit, az írástudó hite? *Üzenet és vallomás* című 1932-ben írt esszéjében olvashatjuk: „Nem maradt más számunkra, mint a hit, hit egymásban és önmagunkban, hit a szellemben és az alkotásban, ama bizonyos Szentlélekben, amely még mindig meghódítja a világot, amíg csak egyetlen ember agyában fészke van. Éreznünk kell, hogy ez a hit ellenkezik a világ hitével, s amikor a lélek madarának fészket adunk, mintha egy üldözött bujdosót rejtegetnénk, aki gyűlöletes és félelmes a világ előtt. A forradalmárok hite ilyen talán, s meglehet, hogy az igazi irodalmárban mindig van valami a forradalmárból is, s talán rá is szolgáltunk minden gyanúra és üldözésre. Én, ha őszinte vallomást kell tennem, s ha igazi, jól járó kulcsot akarok adni írásaimhoz

azoknak, akik még törődnek velük, kényszerülök beismerni, hogy legmélyemben mindig elégedetlen és forradalmár voltam, kora gyermekségetől fogva lázított a csúnyaság, ostobaság és igazságtalanság, melyet magam körül láttam, s igazában legnyugodtabb szavam is tiltakozás és forradalom volt: rímeim harmóniája tiltakozás a világ harmóniátlansága ellen, s még konzervatizmusom is dac és lázadás! Értse, aki érti. Elégedetlen mindig és mindenkori környezetemmel szemben: elégedetlen és tehetetlen; aki új világot akartam alkotni örökké, mert a jelenvaló nem volt jó nekem!”¹⁷ Próféta hitvallás ez, a célját immár tisztán látó, tetterős ember vallomása; Jónás is hasonló lelkesedéssel lát neki az igehirdetésnek, megvívja a maga harcát, de küzdelme sikertelen, a nép csúfot űz a pusztulást jövendölő hírnökből. A vereség hatalmas kudarc az amúgy is hiú és büszke Jónás számára. Ekkor fogalmazódik meg benne a „Vesszen a világ, csak legyen igazság!” gondolata.

Jónás harca morális harc Isten és Ninive, a két hatalom között. Példája azt mutatja, hogy a két hatalom közt tönkremenni nem akaró, de nem az előírt, hanem a maga által értelmesnek ítélt utat választó embernek a humanizmussal kell találkoznia ahhoz, hogy megmeneküljön. A cet gyomrában rájön Jónás, hogy a hal-börtönt csak az engedelmesség nyitja föl, semmi más. Erre is vonatkozhat, amikor Jónás ezt mondja majd az Úrnak: „Titkaidat tudtam”.¹⁸ Babits Benda-tanulmányában ezt olvashatjuk: „A régi, igaz bölcsék és írástudók közelebb álltak egy ... latin mondáshoz, amely azt mondja: Fiat justitia, pereat mundus! Vajon a világ elveszett azért? A régi bölcs tudta, hogy az nem az ő vállain nyugszik. A nemzetek sorsa és a tömegek megélhetése a Cselekedet embereinek kezére van bízva, és sohasem hallottuk a panaszt, hogy az a kéz az Igazság tekintetei által túlságosan hagyta volna magát gyöngíteni. Tények és körülmények bonyolult kényszerei vezetik ezt a kezet, amik közt eligazodni az írástudó úgyszólván teljesen illetéktelen s napról-napra inkább az lesz.”¹⁹ Jónás tehát ott követi el a hibát, amikor a „Vesszen a világ, csak legyen igazság!” gondolatát szó szerint értelmezi, ezért megsértődik, bosszúra szomjas, holott az igazi írástudónak „rá kell bíznia az Élet biztosítását azokra, akiket illet, s meg kell maradnia a maga feladatánál, amely az Igazság nyilvántartása. Szava ... nem sok gátat vethet az Élet elejébe, mely nemigen ügyel rá. Nem sokat árthat az Életnek avval, hogy beszél. De annál többet avval, hogy hallgat. Ha az Igazság és Szellem szava végképp elnémul a Földön, oly ború szállhat az emberi világra, mely minden nemzet lépteit megvakítja. A nemzetek életben maradása mások felelősségén nyugszik. Az Igazság szellemének életben maradásáért az írástudók felelősek.”²⁰

Jónás, aki még nem érti a próféta-szerep lényegét, igazságtalannak tartja Urát, hiszen az megszegte adott szavát, holott ő indokoltan várta el az átkozottak megsemmisülését: „Hazudtam én, és hazudott a naptár. / És hazudott az Isten! Ezt akartad?” Kálmán Mária ebben látta Jónás hallgatásának jogos okát: „Vállalkozott a nem-akart próféta-szerepre, de küldetése nem tudott hamis prófétát csinálni belőle, s bár egyszer nem mondott igazat (Ninive nem pusztult el), de ismerte az igazságot: hazudott az Isten.” Fáj Attila szerint sem a szépirodalomban, sem a szakirodalomban Babits előtt nem találkoztunk ilyen erős váddal, igaz, a mesefordulattal is ritkán, hogy a megtérés elmarad.²¹

S hogy Benda és Bergson egyszerre hatnak Babits gondolkodásában, azt bizonyíthatja a *Bergson vallása* című tanulmány (1932), melyben a következőképpen vall

a költő Istenről: „Az Isten lényege a szeretet. Minden, ami a világban isteni, ebből a szeretetből való. Szeretet: azaz egység a lendületben, áhítatos aktivitás az egyetlen és oszthatatlan mozgásban, élet, amelynek számára semmi élő sem idegen.”²² Végső soron a Bendáról írt tanulmány végkicsengése is hasonló, s belőle az emberbe vetett hit sugárzik: „Kár volna annyi század heroikus munkájáért, amivel sikerült sok dologban mégiscsak megtagadni állatiaságunkat s legalább egyéni harcaink formáiban és kultúránk bizonyos magaslatain mássá emelkedni, mint az állat. Talán jobb lett volna állatnak maradni; de ha már ennyire jutottunk, becsületesebb és egyúttal hősiesebb tovább futni a megstartolt pályán, végigcsinálni a kalandot és levonni inkább emberlétünk konzekvenciáit, mint a pillanat szeszélyéből félúton, s mielőtt láthatnók végét és határait, mesterkéltnak és értéktelennek nyilvánítani azt a küzdelmet, hazugnak azt a sok diadalt, amit történetünk legeleje óta oly kitarással és önmegtagadással vívtunk papjaink és írástudóink vezetésével állatiaságunk ellen.”²³

Úgy gondolom, a fenti összevetések igazolják, hogy Benda is hatással volt Babitsra a *Jónás könyve* megírásakor, még akkor is, ha például Fáj Attila úgy véli is, hogy a középkori latin költészetet jól ismerő Babits műve mélyebb és hozzá közelebb álló tradícióban gyökerezik, éspedig a XII. században élt belga teológusnak, Philippus de Harvengnek a papok hallgatásáról szóló (*De silentio clericorum*), rimes prózában írt és sok vitát kiváltó, híres művében. A megjegyzés logikája az, hogy e premontrei szerzetes kitér a klerikusok bűnös hallgatására (*„De culpabili silentio”*) és példának éppen Jónás esetét részletezi. (Levonja belőle a tanulságot: a próféta hiába keresi lelke örömeit elvonulva a világ zajától, csendben, távol Ninivétől és a veszélyes igehirdetéstől. „Amíg nem Istennek, hanem saját akaratának enged, nem lesz része az áhított kontempláció édes örömeiben. Lelki dolgokat kutató szemei elfátyolozódnak, vagy megvakulnak, ha a lelkieket nem egész egyszerűen – pure et simpliciter – Istennek engedelmességekde fürkészi.”)²⁴

Elképzelhetőnek tartom Fáj Attila meggondolását is, de úgy vélem, a sor akár folytatható is, s közelebb áll hozzám Fodor Ilona és Melcer Tibor értelmezése, amely szerint a *Jónás könyvét* olvasva akár Szent Ágostonig is visszamehetünk, hiszen a szereptől tartó, azt végül mégis vállaló személyiségek között – Konfucius, Mohamed mellett – őt is ott találjuk, s Babits példaképei: a janzenista Rákóczi és Széchenyi is őt követik; Babits maga is látja a Szent Ágoston-hatást Rákóczi *Vallomásaiban* és Széchenyi *Naplójában*.²⁵ Ez igazolható azzal is, hogy Jónás bűne már a tengerre szálláskor neki magának és a hajósoknak is *veszélyt, szenvedést* okozott, annak augustinusi értelmezésében, ahogy azt Babits *Szent Ágoston* című tanulmányában az intelligencia szentjétől idézte: „...bűn és büntetés csak két oldala egy és ugyanazon dolognak. A bűnös akarat nyugtalanság és kín: cselekvés és szenvedés, bűn és bűnhődés egyszerre.”²⁶ Mint ahogy a „Szenvedésre lettünk mi” gondolata, a megváltó szenvedés (*Psychoanalysis Christiana*) s a bűnössé torzult szabad akarat (*Elbocsátott vad*) is ágostoni. Fölmerült már bennünk a kérdés, miért választotta Babits a próféták közül éppen Jónást, s próbáltunk is válaszolni rá.

A magyarázatok között ott lehet az is, hogy Jónás könyve egyike azoknak, amelyek mintegy átmenetet képeznek az *Ószövetség* és az *Újszövetség* között, illetve hogy Jónás története a szenvedés és megváltás s a tőle elválaszthatatlan üdvösség története, másrészt már maga a hal, mint Jézus szimbóluma is előreutalhat, de az *Újszövetséggel*

való összefüggés Jézus szavain is alapszik, aki sajátmagát Jónáshoz hasonlította, azaz Jónás lehet Krisztusnak mintegy az előképe, története pedig a feltámadás apoteózisa. E rész *Máté evangéliumában* így olvasható: „E gonosz és parázna nemzetség jelt kíván; és nem adatik jel néki, hanemha Jónás prófétának jele. Mert amiképen Jónás három éjjel és három nap volt a cethal gyomrában, azonképen az embernek Fia is három nap és három éjjel lesz a föld gyomrában. Ninive férfiai az ítéletkor együtt támadnak majd fel ezzel a nemzetséggel és kárhoztatják ezt: mivelhogy ők megtértek a Jónás prédikálására; és ímé nagyobb van itt Jónásnál.” S ugyanez így olvasható *Lukács evangéliumában*: „E nemzetség gonosz: jelt kíván, de jel nem adatik néki, hanem ha Jónás prófétának ama jele; Mert miképen Jónás jelül volt a ninivebelieknek, azonképen lesz az embernek Fia is e nemzetségnek. A Délnek királynéasszonya felkél majd az ítéletkor e nemzetség férfiával és kárhoztatja őket: mert ő eljött a földnek széléről, hogy hallhassa a Salamon bölcsességét; és ímé nagyobb van itt Salamonnál. Ninive férfiai az ítéletkor együtt támadnak majd fel e nemzetséggel és kárhoztatják ezt: mivelhogy ők megtértek a Jónás prédikálására; és ímé nagyobb van itt Jónásnál.” Az ókeresztény művészet gyakran ábrázolta Jónás történetét (tengerbe vetését, Jónást a hal gyomrában, illetve kiszabadulását onnan, Jónást a tők leveleinek árnyékában) utalásként Krisztus sírbatételére és feltámadására, valamint a gyarló ember megmenekülésére Isten kegyelme által. Középkori templomkapukon a próféták sorában Jónás hol fiatalon, hol férfiként jelenik meg. Michelangelo pusztán a testtartásával jellemzi ezt a szenvedélyes ellentmondó szellemet, ezt a rendhagyó prófétát a Sixtus-kápolna mennyezetfreskóján, a hal kitátott szája és a növény csak attribútumként szerepel mellette. A feltámadt Krisztus előképének, a bűnbánatot hirdető prófétának az ábrázolása méltán került a templomokban a szöszékre; a 18. században még arra is van példa, hogy a szószéket kitátott szájú cethal formájára alakították ki.²⁷

Jézus és Jónás között minden hasonlóságuk ellenére óriási a különbség is, Jónás könyvének nagyon fontos megváltástani vonatkozása van: Jónás küldetése híven tükrözi az Atya szabadító erejét, az Evangéliumokhoz képest azonban azzal a különbséggel, hogy Jézus „betölti a törvényt”, a szeretet egyetemes törvényét, míg Jónás farizeusi módon kitér előle. Babits nem rejtett művébe ilyen megváltástani sugalmat. „Emberközpontú istenhite ebben a művében is egy fölfoghatatlan és kiismerhetetlen Teremtőt állít az események mozgatójaként. S immár olyat is, akit nemcsak megérteni nem lehet, de Ő maga sem kívánja, hogy megértsék.”²⁸

Ebből fakad egyidejűleg a Babits-mű tragikomikuma is, abból a helyzetből ugyanis, hogy az egyén képtelen a világ és önmaga megismerésére, önnön korlátait nem tudja átlépni, önmagát nem képes kívülről szemlélni. Jónás nem tud kilépni önmaga „börtönéből”, a szerzőnek kell ezt megtennie „helyette”: így válik az elbeszélő egyszerre alanyává és tárgyává is az eseményeknek. Miért nézünk mi is mosolyogva e furcsa prófétára? Mert nem úgy viselkedik, ahogy az Isten követőtől elvárható lenne, Babits találó megfogalmazásában „rühellé” a prófétaságot. A tengeri vihar szemléletes ábrázolása: a toronymagas hullámok s ezek ellentétéként az apró deszkaszálak széthullása Jónás kiszolgáltatott helyzetét érzékeltetik s már sejtjük a menekülés lehetetlenülését, hisz a vihart az Úr támasztotta. A prófétában a küldetésétől való félelem éled újjá, a hullámok látványa Ninive falait asszociálja lelkében, a monumentális képsort az

ő szemén keresztül látjuk, tehát az elbeszélő – még ha rövid időre is, de – azonosul hőisével, hogy utána ismét eltávolodjon tőle.

Jónás az utolsó pillanatig küzd az Úr akarata ellen, s ha ezt következetesen tenné, talán nem válna nevetségessé, azonban gyenge és megtörhető: „(inkább) magány és békesség övezze / semhogy a feddett népség megkövezze”. A hajós jelenetben azt állítja: „Ha süllyedünk, jobb itt fulladni nékem”, mégis jajgat és nyög, amikor a hajósok a tengerbe hajítják. Itt az első eltérés az eredetitől, a Bibliában önként vállalja a tengerbe ugrást, mert már a hajón megérti, nem menekülhet Isten haragja elől. Az első rész erkölcsi paradigmái mind a menekülés motívumát és Jónás bűnösségét emelik ki: „Futván az Urat, mint tolvaj a hóhért”, „Ha Isten üldöz, az ördög se véd meg”, „Nehéz a kő és nehéz az ólom, / de nehezebb kit titkos súlyú bűn nyom”.

Ezekkel szemben a következő rész Jónás testi-lelki szenvedését tárja elénk, mégis bővelkedik humorban-ironiában. Már a kezdőképben gondosan, a legkisebb részletekre ügyelve adja elő a szerző hőisének a halba érkezését: „...minek sodrán fejjel előre hosszant / Jónás simán s egészben úgy lecsusszant / gyomrába”. A figura etymologia egyrészt a humor eszköze: „benyelné nyelve mellé”, „záraim kizárod”, másrészt nyomtétékosíthatja a kiszolgáltatottságot („hány-vet hánykódó vized”) vagy a börtönképzetet („hús-záraiba zárt a Cet”). Ironikus hatású lehet a más összefüggésbe kerülő, motívumként visszatérő kifejezés: „Hagyjatok megbújni a *fenéken*” – kérleli Jónás a hajósokat, majd dühösen állapítja meg a Cet gyomrába kerülve: „Egyetemed *fenekébe* hulltam”, holott az Úr csupán kívánságát teljesítette. Elkeseredettségét a felhalmozott rokonértelmű szavak és az alliteráció kemény hangjai érzékeltetik, kiemelve a kétségbeesettség fájdalmát: „kiáltok, káromlok, könyörgök, / a koporsónak torkából üvöltök”. Itt találunk utalást arra is, hogy Isten nem véletlenül választotta Jónást: „ki titkaidat tudtam” – vallja a próféta s később: „ki fenn csücsültem vala (a világ) koronáján”. A *csücsül* és *korona* szavak egymás mellé helyezése ismét kizökkenti az olvasót szánakozásából és mosolyra ingerel.

A halban nehezen lélegző Jónás képének megrajzolásakor a költő saját testi szenvedéseinek emlékeit eleveníti fel: „(Jónás) sűrűn szíván kopolyuját a Halnak”. Az epizód azért tragikomikus, mert az elbeszélő fontosnak tartja, hogy az ártatlanul szenvedő Cet fájdalomról, a kölcsönös kínládásról tudósítson: „...a hal Jónásnak fájt, a Jónás a halnak”. Később ezt panaszolja: „E halban sós hús lett belőlem”, de tudjuk, hogy ez az egy módja van annak, hogy életben maradjon és rászánja magát a prófétálásra. A partra kerülés drasztikus volta is a büntetés részét képezi, illetve itt is jelzi az elbeszélő nehány sorral a hal kínjait is, melyeket Jónás miatt kellett elviselnie. Jónás külsejére vonatkozóan eddig semmiféle utalást nem kaptunk, itt viszont a ninivei nép szemével látjuk „vad szakállát, lotykos, rongyos, ragados ruháját”, a profán ábrázolásnak köszönhetően szánalmassá válik, türelmetlenségét nemcsak arca árulja el („szeme vérbeforgott, kimarjult arcán / veritéke csorgott”), hanem a prófécia is egyre hangosabb lesz: kiáltott-bődült-dörgött-iszonyú átkot kiált. Az elbeszélő kitűnően érzékelteti a kiszolgáltatottságot, a rabszolgák közé, a cifra oszlop tetejére állított próféta pedig már a teljes kudarc kifejező képe. Az önérzetében megsértett Jónás ismét menekül: az út lényeges és lényegtelen állomásainak felsorolásától alakja újra ironikus megvilágításba kerül, a felhalmozott igék és melléknévi igenevek pedig dinamikussá teszik az epizódot. A pusztában Jónást felkorbácsolt indulatai és saját jövődőlésébe vetett hite tartja lázban:

„Nincs is itt haszna szépszónak s imának / csak harcnak és a hatalom nyilának”. Saját megbántott hiúsága foglalkoztatja, bűnössé válik, hiszen bosszúra vágyakozik, ezt ő maga is érzi: „Én, Jónás, ki csak a Békét szerettem, harc és pusztulás prófétája lettem.” Azonban a Biblia szerint „Isten predesztinációja nem önkényes végzés, hanem a saját-maga által adott törvények megtartásán alapszik. Isten sohasem cselekszik másként, mint ahogy törvényei az igazságos cselekvés irányát örök időtől fogva megszabták. Ezek a törvények a teremtés legfőbb célját, az élet fönntartását és gazdagítását fogantatosították. Az élet legnagyobb gazdagítása pedig a szeretet alapelveinek kiteljesítése, a szeretet megsokszorozása a földön. A másik ember javát éppúgy kívánni, mint a sajátunkét, vagy még annál is jobban: ez az élet fönntartásának föltétele.”²⁹ Ezt érzékeltetik Babits művében az Úr szavai: „Van időm, én várhatok ... Jónás majd elmegy, de helyette jó más, / így gondolá az Úr; csak ezt nem tudta Jónás”.

Mindezek Illyés visszaemlékezését támasztják alá, mint ahogy a tükroől szóló példázat megfogalmazása is humorral fűszerezett. A menedék miatti öröm kifejezése: „S örüle Jónás módfelett a töknek”, vagy a prédikátorok mondatszerkesztését utánzó részletek: „...az egész tök elaszva szomorodna”, vagy „S felelt, kitörvén Jónásból a méreg”. A hajókép felidézése arra a Jónásra utal vissza, akit csak a testi szenvedés bírt jobb belátásra; most is így éri el az Úr, hogy a próféta végül már a halált kívánja. A költemény lezárása, az Úr oktató szavai Jónást és az olvasót is elgondolkodni készítenek, a fordított szórend által érzékletesebbé váló város képét Jónás szemével látjuk s e nyomasztó kép arra utal, hogy valószínűleg az eljövendő prófétáknak sem lesz sokkal könnyebb dolguk, mint Jónásnak volt, amikor a népet megpróbálta igaz útra téríteni. Az Úr szavai a bizakodó Babits üzenetét közvetítik: „Eljön az ideje még, / születni fognak újabb Ninivék / és jönnek uj Jónások”.

Babits elbeszélő költeményének befejezése tehát visszautal Illyés elbeszélő költeményeinek végkicsengésére, jövőbe vetett hitére, de arra is, amit Rába György jegyzett meg: „Az elbeszélő és leíró mozzanatok, egyenes idézetek és belső monológok pulzálnak, s ahogy ezek a kifejező eljárások maguk is váltakozva forrnak össze az amúgy is ellenpontozott esztétikai sorselvekkel, a *Jónás könyve* egyre fokozottabb mértékben a teljes élet mikrokozmoszaként hat, s a több dimenziójú alkotás eszünkbe juttatja szerzőjének azt a már ifjúkorában is hangoztatott törekvését, hogy »világ szem« akar lenni.”³⁰ Babits a *Nyugat* Könyvről könyvre című rovatában *Bergson vallása* címmel a *Deux sources de la morale et de la religion* (1932) című könyvről értekezik alig egy évvel a megjelenés után, s a problematikát továbbfejlesztve elmélkedik a prófétákról, az általuk képviselt és a zárt közösségek pragmatikus elveitől eltérő, „másik” erkölcsről és hitről. Az emberiség jövőjéről töprengve a következőket írja: „...az emberiség története a fantasztikus lehetőségek korlátlan futómezeje. Mindenesetre megtörténhetik, hogy büszke fajunk gyászos hirtelenséggel áldozata lesz annak az apokaliptikus öngyikosságnak, amelynek fegyverei már készen állnak a haditechnika gyáraiban. De megtörténhetik az is, hogy egyik napról a másik napra támad egy nagy, misztikus élményekkel megerősödött lángszellem, akinek szuggesztív szava mintegy az Isten üzenetével visszafordítja a világot a szakadék felé vezető mechanikus úton, s új lendületet ad neki az ősz szeretet erőforrásából, hogy fájának bilincseiből kitörve még egy fokkal magasabbra szállhasson a teremtő fejlődés s az anyagtól való fölszabadulás kitárult ege felé.”³¹ Rába György, aki szerint a *Jónás könyvében* a Bergson-hatás a legerőteljesebb,

a következőket írja: „Az etikáról és a vele összefüggő végső kérdésekről szóló Bergson-műnek ebben a magyarázatában már benne van a *Jónás könyve* alapproblémája, sőt annak a magatartásnak a jellemzése is, mely a bukástól megszabadító föloldás előfeltétele volna. Az »apokalipszis« rémképét a »kemény szavakkal ostromozó« Jónás vetíti az emberek elé, de a jövendőlt világpusztulástól a szeretet menti meg a Város lakóit, amely szeretet egy szerves dramaturgia törvénye, de a meggyőződés belső logikája szerint is a jövendölés ellenére a jósnál hatalmasabb parancsosztó ingyen kegyelméből sugárzik a gyarló halandókra. A megtérésnek a Bibliából ismert motívuma és Babits parafrázisában az ingyen kegyelem szerepe közti különbség az ószövetségi s Bergson ujjmutatására az újszövetségi erkölcs hitbeli különbségével azonos. A Szent Ágoston felfogása szerint működő kegyelem már a *Jónás könyve* előtt nem egy Babits-verset ihletett. – olvassuk az 1933 végéről való versben, *Az elbocsátott vadban*.³² Így vált a *Jónás könyve* Babits életművében a költői magatartásforma alakulásában mind eszmetörténeti, mind motívumtörténeti, mind műfaj történeti szempontból valóban sajátos szintézissé.

JEGYZETEK

- ¹ SÓTÉR István: Babits Mihály 1883–1941. *Magyar Szemle*, 1941. szept. 210–215. (A kiemelések tőlem: Sz. L. S.)
- ² ILLYÉS Gyula: Az ismeretlen Babits. = Babits Emlékkönyv. Szerk. Illyés Gyula. *Nyugat Kiadás*, 1941. 188.
- ³ Vö. KÁLMÁN Mária: Az anti-próféta. *Világosság*, 1974. 1. 32.; RÓNAY László: Társunk az irodalom. *Szépirodalmi*, 1990. 65.; RÁBA György: Babits Mihály. *Szépirodalmi*, 1986. 107.
- ⁴ KELEMEN Péter: A *Jónás könyve* parabola szerkezetéhez. *ItK*, 1975. 1. 63.
- ⁵ MELCZER Tibor: Egy költői magatartás kettőssége Babits Jónás könyvében. *ItK*, 1972. 3. 307–331.
- ⁶ FÁJ Attila: A Jónás-téma a világirodalomban. Róma, 1977.; Batizi példájára Rába György is, im. 109., Kazy Saja *Jónás, a prófétájára* Kelemen Mária, im. is utal, Arany János versére Ferenczi László hívta fel a figyelmemet.
- ⁷ PILINSZKY János: Néhány szó a szavakról. = A mélypont ünnepélye. 1. *Szépirodalmi*, 1984. 362.
- ⁸ BABITS Mihály: A férfi Vörösmarty.
- ⁹ PILINSZKY János: uo. 363.
- ¹⁰ BABITS Mihály: Kosztolányi.
- ¹¹ Máté evangéliuma. 18, 3.
- ¹² SÓTÉR István: Babits versmondata = Tisztuló tükrök. 1966., RÁBA György: im. 109.
- ¹³ BENDA, Julien: Az írástudók árulása. Babits Mihály tanulmányával. Ford. Rónai Mihály András. *Anonymus*, 1945. 10.
- ¹⁴ BABITS Mihály: Az írástudók árulása. (1988) = Esszék, tanulmányok. 2. Budapest, 1978. 221. A Fiatal költők előadóestjén elhangzott bevezető és e tanulmány közti összefüggésről ld. korábbi tanulmányomat: És mégis Marsyas? Korformáló mitológia. *Tiszatáj*, 1994. 4. 64–73.
- ¹⁵ Uo. 231., 216.
- ¹⁶ SZILÁSI Vilmos: Az írástudók árulása. Levél Babits Mihályhoz. *Nyugat*, 1929. 1. 480–481.; HANÁK Tibor: Az elfelejtett reneszánsz. *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*, Bern, 1981.; A kor lelke. Szerk. Levendel Júlia, Horgas Béla, Bohus Magda. *Liget Könyvek*, 1990.
- ¹⁷ BABITS Mihály: im. 400.
- ¹⁸ Vö. KÁLMÁN Mária: im. 34.
- ¹⁹ BABITS Mihály: 229.
- ²⁰ Uo. 232.
- ²¹ Vö. KÁLMÁN Mária: im. 36.; FÁJ Attila: im. 74.
- ²² BABITS Mihály: im. 400.
- ²³ BABITS Mihály: 229.
- ²⁴ Ld. FÁJ Attila: im. 77–78.
- ²⁵ Vö. FODOR Ilona: Babits és a Jónás könyve. *Kortárs*, 1067. 5.; Vö. még Babits: A legnagyobb magyar. *Nyugat*, 1936, Töredék Széchenyiről. *Ezüstkor*, 1938.
- ²⁶ BABITS Mihály: Szent Ágoston. *Nyugat*, 1917. 3.